

TOMKA BÉLA

MTA
200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

A deglobalizáció mítosza: a nemzetközi összekapcsoltság változó formái a 20–21. században

A tanulmány a deglobalizáció fogalmának történeti és empirikus érvényességét vizsgálja a 20–21. század azon két időszakában, amelyekre a szakirodalom és a közbeszéd a leggyakrabban hivatkozik deglobalizációs periódusként: a két világháború közötti időszakban és a 2008 utáni években. Kiindulópontja, hogy a deglobalizáció fogalma csak akkor használható meggyőzően, ha nem pusztán egyes áramlások lassulása vagy átrendeződése, hanem a globalizáció egészének visszaesése mutatható ki. A tanulmány ezért a globalizációt nem kizárólag gazdasági folyamatként értelmezi, hanem a határokon átnyúló kapcsolatok bővüléseként, a kölcsönös függések erősödéseként és a globális tudat terjedéseként. Az elemzés arra jut, hogy a két világháború közötti korszakban gazdasági értelemben valóban megfigyelhető volt deglobalizáció, ugyanakkor a kulturális és politikai dimenziókban a világméretű összekapcsoltság bővült, s emellett a kölcsönös függés és a globális tudat is erősödött. A 2008 utáni időszakban pedig a gazdasági globalizáció terén is legfeljebb lassulás, stagnálás és szelektív átrendeződés érzékelhető, miközben a kulturális globalizáció nagy ütemben haladt előre; emellett a globális interdependencia és annak társadalmi tudatosulása is világméreteiben erősödött. A tanulmány következtetése szerint a deglobalizáció átfogó történeti kategóriaként félrevezető lehet: a 20–21. század vizsgált időszakaiiban pontosabb a globalizáció átrendeződéséről és konfliktusos újraszerveződéséről beszélni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F60, F02, N70, N40.

Kulcsszavak: globalizáció, deglobalizáció, a két világháború közötti időszak, 2008 utáni korszak, globális interdependencia, kulturális globalizáció.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Tomka Béla DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE Jelenkortörténeti Tanszék (e-mail: tomka@hist.u-szeged.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. június 9-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1056>

The myth of deglobalisation: Changing forms of international interconnectedness in the 20th and 21st centuries

BÉLA TOMKA

The study examines the historical and empirical validity of the concept of deglobalisation in the two periods of the twentieth and twenty-first centuries most frequently referred to in the literature and public discourse as phases of deglobalisation: the interwar period and the years after 2008. Its point of departure is that the concept of deglobalisation can be used convincingly only if it refers not merely to the slowdown or reconfiguration of certain flows, but to a demonstrable decline in globalisation as a whole. The study therefore understands globalisation not exclusively as an economic process, but as the expansion of cross-border relations, the intensification of interdependencies, and the spread of global consciousness. The analysis concludes that, in the interwar period, deglobalisation could indeed be observed in economic terms; at the same time, however, worldwide interconnectedness expanded in the cultural and political dimensions, while the global interdependence of societies and global consciousness also intensified. In the period after 2008, moreover, economic globalisation shows, at most, signs of slowdown, stagnation, and selective reconfiguration, while cultural globalisation has advanced at a rapid pace; in addition, global interdependence and its social awareness have also increased worldwide. The study concludes that deglobalisation may be misleading as a comprehensive historical category: for the periods of the twentieth and twenty-first centuries examined here, it is more accurate to speak of the reconfiguration and conflict-ridden reorganisation of globalisation. *Journal of Economic Literature* (JEL) codes: F60, F02, N70, N40.

Keywords: globalisation, deglobalisation, interwar period, post-2008 era, global interdependence, cultural globalisation.

Bevezetés

A globalizáció lassulása és esetleges visszafordulása az utóbbi két évtizedben a tudományos és közéleti viták egyik visszatérő témájává vált (van Bergeijk, 2025a; Halmai, 2025). A 2008–2009-es pénzügyi válság megrendítette a globalizáció dinamikájába vetett bizalmat, a brexit a szuverenitás és a nemzeti kontroll kérdését állította előtérbe, az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelmi és technológiai rivalizálás a gazdasági összekapcsoltság geopolitikai és biztonságpolitikai kockázataira irányította a figyelmet, a koronavírus-járvány pedig nyilvánvalóvá tette az ellátási láncok sérülékenységét. Oroszország Ukrajna elleni háborúja tovább erősítette a nemzetbiztonsági, energiaellátási és iparpolitikai szempontokat, és a világkereskedelem zavarai sokak szemében a globalizáció végének bizonyítékeként jelentek meg. E fejlemények hozzájárultak ahhoz, hogy széles körben elterjedt a deglobalizáció fogalma (Goldberg & Reed, 2023).

A deglobalizáció fogalmának használata azonban önmagában nem bizonyítja, hogy empirikus értelemben is visszafordult volna a globalizáció. A deglobalizáció ugyanis sokféle értelmet nyer a vele kapcsolatos vitákban (Altman et al., 2024). A különböző jelentések gyakran összekeverednek, ezért nem világos, pontosan milyen folyamatokra utal a fogalom. Különösen fontos elkülöníteni egymástól

a globalizáció ütemének lassulását, szerkezetének részleges átrendeződését, földrajzi vagy politikai fragmentációját, valamint a globalizáció szintjének tényleges, tartós és többdimenziós visszaesését. A tanulmány kiinduló állítása ezért az, hogy a deglobalizáció fogalma csak akkor használható meggyőzően, ha világosan megmutatható: nem pusztán egyes áramlások lassulnak vagy rendeződnek át, hanem átfogóan csökken a globalizáció szintje.

A fogalmi tisztázás érdekében a tanulmány elsőként áttekinti a globalizáció és a deglobalizáció szakirodalmi meghatározásait, majd javasol egy definíciót. Ezt követően azt a két időszakot vizsgálja, amelyekre a szakirodalom és a közbeszéd a leggyakrabban hivatkozik deglobalizációs periódusként: a két világháború közötti korszakot és a 2008 utáni éveket. A fő cél annak tanulmányozása, hogy indokolt-e a deglobalizáció fogalmának használata az ekkor zajlott gazdasági és más folyamatok leírására. A vizsgálat logikája ezért kétlépcsős: először fogalmilag szűkíti a „deglobalizáció” lehetséges jelentéseit, majd az így pontosított állítást két történeti esettanulmány alapján teszteli. A zárófejezet a két esettanulmány alapján összegzi, hogy a deglobalizáció fogalma mikor és milyen értelemben alkalmazható megalapozottan.

A deglobalizáció fogalma és kutatása

Mint minden új jelenség kibontakozásakor, úgy a deglobalizáció esetében is sokféle definíció él egymás mellett a szakirodalomban. A következőkben ezek bemutatása mellett kísérletet teszünk egy háromdimenziós meghatározás kidolgozására.

A deglobalizáció jelentései

A 2010-es évek végére a deglobalizáció önálló kutatási témává vált a nemzetközi gazdaságtanban és a nemzetközi üzleti tanulmányokban. Eközben azonban a fogalom használata bizonytalan és többértelmű maradt. Egyes szerzők politikai és intézményi folyamatként beszélnek róla, például a protekcionizmus, a szankciók, az exportkorlátozások, a beruházás-ellenőrzési mechanizmusok, az iparpolitika visszatérése vagy a stratégiai autonómia erősödése kapcsán (Babić et al., 2024). Mások diskurzusként értelmezik: olyan politikai diagnózisként, amely a globalizáció társadalmi következményei által kiváltott elégedetlenséget, félelmeket és ellenreakciókat fejezi ki. Megint mások empirikus értelemben használják: ilyenkor a nemzetközi kereskedelem, a tőkeáramlások, a külföldi közvetlentőke-befektetés (*Foreign Direct Investment, FDI*), a migráció vagy a globális értékláncok mérhető visszaesését értik rajta (Ashbee, 2024; Witt, 2019). Ebből kiindulva Altman, Bastian és Fattedad a deglobalizáció öt jelentésének megkülönböztetését javasolják. Ezek: a közvélemény és a szakértők preferenciái, a közpolitikai fordulatok, a vállalati tervek, a jövőre vonatkozó előrejelzések, valamint a nemzetközi aktivitás tényleges mintázatai (Altman et al., 2024).

A szakirodalom fontos tanulsága ezért az, hogy el kell különíteni egymástól a globalizációval szembeni retorikai megnyilvánulásokat és politikai véleményeket,

a szakpolitikai intézkedéseket, valamint a nemzetközi kapcsolatok tényleges alakulását. A protekcionista politika, a *nearshoring*, a *reshoring*, a *friendshoring* vagy a *de-risking* stratégiái kétségtelenül módosíthatják a globalizáció feltételeit, de önmagukban nem bizonyítják a globalizáció átfogó visszafordulását (Baldwin & Freeman, 2022). Szigorúbb értelemben deglobalizációról akkor beszélhetünk, ha nem pusztán a globalizációval szembeni retorika vagy egyes szakpolitikai eszközök erősödnek meg, hanem ténylegesen csökken a globalitás szintje: vagyis mérséklődik a világ társadalmi közötti integráció kiterjedtsége.

Gazdasági fókusz és annak korlátai

A deglobalizációra vonatkozó kutatások további jellemzője, hogy amikor annak tényleges folyamatait vizsgálják, akkor a szerzők rendszerint szűkített módon, gazdasági folyamatként értelmezik, és elsősorban az áruk, a tőke és a munkaerő mozgására koncentrálnak (Goldberg & Reed, 2023; Witt, 2019). Ezek kétségkívül kulcsfontosságú területek, de különösen a 21. századi gazdasági globalizáció ennél szélesebb jelenség: idetartozik az adatok és a digitális szolgáltatások határokon átnyúló áramlása, a platformgazdaság, a pénzügyi infrastruktúrák összekapcsoltsága, a tudásintenzív szolgáltatások nemzetköziesedése, valamint az információs és kommunikációs hálózatok terjedése is (International Telecommunication Union, 2025; Manyika et al., 2016). A deglobalizációs irodalom ezeket a tevékenységeket sok esetben figyelmen kívül hagyja, ezzel azonban éppen a jelenkori globalizáció legdinamikusabb területeit szorítja háttérbe.

Jellemző, hogy a deglobalizáció koncepciójának bírálata is többnyire gazdasági fókuszú maradt. A kritikusok arra mutatnak rá, hogy a 2008 utáni gazdasági folyamatok nem a globalizáció általános visszafordulását, hanem inkább lassulást, újraszerveződést vagy szelektív átrendeződést mutatnak. A *slowbalisation* fogalma éppen ezt a köztes helyzetet ragadja meg: a globalizáció lendülete mérséklődik, de a világ gazdasági összekapcsoltsága nem csökken, hanem lassabb ütemben alakul tovább. További fogalmak is születtek a globalizáció átalakulásának megragadására: a reglobalizáció az új formákban való újjászerveződést, a fragmentált/szelektív globalizáció a részleges erősödést és korlátozást, a regionalizált globalizáció a régiókon belüli mélyülést, a multipoláris globalizáció pedig a többcentrumú szerkezetet jelöli (Luo, 2022).

Többdimenziós definíció és a kutatási kérdés

Az e fogalmakat alkalmazó munkák azonban nem adják fel a deglobalizációval foglalkozó irodalomra jellemző szűk, a gazdasági kapcsolatokra fókuszáló megközelítést, s így kevésbé írják le a globalizáció összetett jelenségét. A globalizáció ugyanis nem pusztán a gazdaságra terjed ki, és nem csupán a kapcsolatok bővülését foglalja magában; ezt a deglobalizáció vizsgálatakor is szükségszerű figyelembe venni. Egy átfogóbb definíciónak legalább három, egymással összefüggő eleme van (Tomka, 2023).

A globalizáció először is az országhatárokon átnyúló kapcsolatok bővülése és földrajzi kiszélesedése, továbbá a szupraterritoriális kapcsolatok terjedése, különösen a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén (Scholte, 2005). Jelenti továbbá az interdependencia erősödését a világ különböző társadalmi között: az egyik térségben végbemenő gazdasági, politikai, társadalmi vagy környezeti változások más régiók mozgásterét is befolyásolják (Keohane & Nye, 1989). A harmadik elem e folyamatok társadalmi tudatosulása, vagyis a globális tudat kialakulásának előrehaladása: a társadalmak és azokon belül az egyének, a politikai és más szereplők egyre inkább a világ egészét tekintik cselekvéseik és problémáik releváns keretének (Beck, 2000; Robertson, 1992).

Deglobalizációról ennek megfelelően átfogó értelemben csak akkor beszélhetünk, ha nem csupán a különféle kapcsolatok színvonala esik vissza, hanem a globalitás szintje a további két említett terület (a kölcsönös függések és a globális tudat) figyelembevételével összességében csökken. A globalizáció különböző területeinek dinamikája ugyanis általában eltér. Előfordulhat például, hogy háború vagy más válság következtében a kereskedelmi és tőkekapcsolatok növekedése leáll, miközben a világméretű interdependencia tapasztalata erősödik, mert a krízis következményei éppen az egymásrautaltságot teszik láthatóbbá. Ugyanígy háborúk, járványok, pénzügyi válságok vagy természeti katasztrófák idején egyes áramlások megszakadhatnak, de a globális összefüggések társadalmi érzékelése intenzívebbé is válhat, vagyis a globális tudat erősödik.

Tagadhatatlan, hogy a globalizáció három fő összetevője közül a kapcsolatok mérhető a legközvetlenebbül, például kereskedelmi, beruházási, migrációs, kommunikációs vagy digitális áramlási mutatók segítségével. Ezek számbavételére több összetett index is rendelkezésre áll (Gygli et al., 2019). A kölcsönös függések és különösen a globális tudat változásai ugyanakkor csak közvetettebben ragadhatók meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e dimenziókat figyelmen kívül lehetne hagyni. Ha a deglobalizációt átfogó történeti folyamatként kívánjuk értelmezni, akkor számolni kell azokkal a kevésbé könnyen számszerűsíthető változásokkal is, amelyek a globális összekapcsoltság társadalmi tapasztalatát és egyben politikai jelentőségét alakítják.

A szakirodalom tanulságai és a fogalmi megfontolások alapján a tanulmány központi kérdése a következő: a globalizáció többdimenziós szerkezetét figyelembe véve végbement-e a 20–21. század egyes időszakaiban átfogó deglobalizáció, vagy pontosabb a globalizáció átalakulásáról beszélni?

A tanulmány két időszakra összpontosít. A két világháború közötti korszak a 19. század végi és 20. század eleji globalizációs hullám látványos megszakadásának klasztrikus példájaként szerepel a szakirodalomban. A 2008 utáni időszak különösen fontos, mert a deglobalizáció fogalma ekkor vált a közbeszéd és a szakirodalom fontos értelmezési keretévé. A két eset tanulmányozása megmutatja, hogy a globalizáció kihívásaira adott politikai, gazdasági és társadalmi reakciók milyen mértékben vezettek tényleges visszaforduláshoz, illetve mennyiben eredményezték a globalizáció új formáinak kialakulását. Mivel a deglobalizáció csak hosszabb időtávon ítéltető meg, nem pedig egyes mutatók rövid távú változása alapján, a történeti perspektíva módszertanilag is nélkülözhetetlen (van Bergeijk, 2025b; O'Rourke & Williamson, 1999).

A két világháború közötti időszak

A két világháború közötti időszak tanulmányozása lehetőséget ad annak megállapítására, hogy a 19. század végi nagy globalizációs hullám eredményei milyen mértékben bizonyultak tartósnak, illetve mennyiben szorultak vissza. A következőkben a globalizáció három fő dimenzióját párhuzamosan elemezzük annak eldöntésére, hogy mennyiben indokolt a deglobalizáció fogalmának használata erre a korszakra vonatkozóan.

Gazdasági deglobalizáció

Gazdasági értelemben a két világháború között valóban a deglobalizáció jeleit látjuk (James, 2018; O'Rourke & Williamson, 2014). Az első világháború súlyosan megzavarta a nemzetközi szállítást, kereskedelmet és pénzügyi kapcsolatokat. A globális export az első világháború kitörése után mintegy 25 százalékkal esett vissza, és csak 1924 körül érte el ismét a háború előtti szintet. A késő 1920-as évek átmeneti növekedése után a nagy gazdasági világválság újabb törést hozott: 1933-ra a világkereskedelem volumene mintegy 30 százalékkal maradt el az 1929-es szinttől (Federico & Tena-Junguito, 2019; United Nations Statistical Office, 1962).

A kereskedelem visszaesésével párhuzamosan a pénzügyi globalizáció is válságba került. Az aranystandard, amely a 19. század végi és 20. század eleji nemzetközi pénzügyi integráció egyik alapintézménye volt, az első világháború alatt megrendült, majd a nagy gazdasági világválság idején végleg elvesztette stabilizáló szerepét. Nagy-Britannia 1931-ben, az Egyesült Államok 1933-ban, Franciaország és több más európai ország pedig ezt követően hagyta el az aranystandardot. A válság alatti valutaproblémák, fizetési zavarok és az államközi adósságok rendezésének nehézségei a korábbi nemzetközi pénzügyi rend működőképességének megrendülését jelezték (Eichengreen, 1992; Tomka, 2025).

A munkaerő mobilitása is jelentősen visszaesett. Az első világháború alatt számos európai állam bevezette vagy jelentősen szigorította az útlevél- és vízumkötelezettséget, s ezeket az intézkedéseket a háború után sem vonták vissza teljesen. A transzatlanti migráció, amely 1913-ban 2,1 milliós csúcst ért el, a háború alatt gyakorlatilag leállt, majd annak végével csak részben állt helyre. A nagy gazdasági világválság pedig világszerte tovább szűkítette a munkaerőpiacot és ezzel a mobilitási lehetőségeket is (McKeown, 2004).

Mindezek alapján a két világháború közötti időszakra vonatkozóan indokolt a gazdasági deglobalizáció fogalmának használata. A kereskedelmi nyitottság mérséklődött, a pénzügyi integráció mértéke csökkent, a migráció globálisan visszaesett, miközben nőttek a vámok, szaporodtak a kvóták, a devizakorlátozások, valamint terjedt az állami beavatkozás. Ezek a folyamatok együttesen egy korábbi, magasabb szintű gazdasági integráció részleges visszafordulására utalnak. Ez azonban egyelőre csak a globalizáció egyik dimenziójára vonatkozó megállapítás; a teljesebb értelmezéshez a kulturális, politikai és társadalmi folyamatokat is figyelembe kell venni.

Kulturális, társadalmi és politikai globalizáció

A gazdasági globalizáció zavaraiával párhuzamosan a kulturális globalizáció erősödött a két világháború közötti időszakban. A modern tömegkultúra termékei egyre gyorsabban lépték át az országhatárokat, és a kulturális transzferek új formákat öltöttek. A nemzetközi filmforgalmazás, a hanglemezipar, az olimpiai mozgalom és a sportesemények, a képes folyóiratok és divatlapok, a hírügynökségek (Reuters, AP, Havas), a világiállítások (például Chicago, 1933; Párizs, 1937) mind segítették az új kulturális minták szélesebb körű átvételét (Palmer, 2020). Jelentősen hozzájárult ehhez a folyamathoz a technológiai fejlődés is, különösen a rádió diffúziója és a hangosfilm megjelenése az 1920-as évek végén, ami új, korábban nem tapasztalt mértékű kulturális elérést tett lehetővé.

A kulturális globalizációban különösen fontos szerepet játszott az amerikanizáció. Hollywood nagy tömegben exportált filmjei, a jazz, valamint az amerikai eredetű táncok és divatirányzatok terjedése ennek a folyamatnak a látványos elemei voltak (Miskell, 2016). Az amerikanizáció fogadtatása általában kedvező volt Európában és azon túl. Létezett Amerika-ellenesség, de az amerikai kulturális és szórakoztatóipari formák gyakran nem a helyi kultúra közvetlen versenytársaiként, hanem annak egzotikus, egyben dinamikus kiegészítőiként jelentek meg. Sokan a kulturális megújulás, a technikai fejlődés és a modern életforma hordozóit látták bennük (de Grazia, 1989).

A politikai globalizáció szempontjából a két világháború közötti időszak ellentmondásos képet mutat. Egyfelől a korszakban megerősödött a nacionalizmus, a protekcionizmus és az állami szuverenitás hangsúlyozása. Másfelől számos folyamat a politikai globalizáció irányába mutatott. Mindenekelőtt a két világháború nemcsak a globalizáció megszakadásaként, hanem annak sajátos, erőszakos formájaként is értelmezhető. Az első világháború – nevének megfelelően – az első valóban globális háború volt: nem csupán európai államok konfliktusa, hanem birodalmak, gyarmatok, tengeri útvonalak, nyersanyagforrások, katonai szövetségek és hadigazdaságok világméretű összekapcsolódása. A harcok több kontinensen zajlottak, a gyarmati katonák és munkások milliói lendültek mozgásba, a hadviselő államok pedig távoli térségek erőforrásait is bevonták a konfliktusba. A háború így nem egyszerűen megszakította a 19. század végén indult globalizációs hullámot, hanem annak infrastruktúráit, birodalmi kapcsolatait és kommunikációs hálózatait is felhasználta.

Figyelemre méltó az is, hogy a politikai ideológiák – még azok is, amelyek a nemzeti elzárkózás jegyében léptek fel – gyakran határokon átnyúló módon terjedtek: a kiépülő globális tömegkommunikációs és kulturális kapcsolatok az ideológiák és a politikai intézmények diffúzióját is gyorsították. Az első világháború következményeire adott válaszként új nemzetközi intézmények, normák és együttműködési mechanizmusok jöttek létre. Mint Harold James megjegyzi: „ritkán tapasztalható akkora lelkesedés az internacionalizmus és a nemzetközi intézmények iránt, mint az 1920-as években” (James, 2001). A Népszövetség, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (*International Labour Organization, ILO*), az Állandó Nemzetközi Bíróság, a Nansen-útlevel rendszere, az emberkereskedelem és a kábítószer-kereskedelem elleni nemzetközi egyezmények, valamint a Briand–Kellogg-paktum a nemzetközi együttműködés korábban nem

látott kereteit hozták létre, jelezve, hogy a háború utáni rend nem pusztán a nemzeti bezárkózás irányába mozdult (Lechner & Boli, 2005).

A második világháború ezeket a tendenciákat még inkább felerősítette. A háború globális hatása nemcsak a hadszínterek kiterjedésében mutatkozott meg, hanem az emberek, információk, intézmények és politikai elképzelések mozgásában is. Még nagyobb hadseregek és még több hadifogoly mozgott kontinenseken át; kényszer-munkások, deportáltak, menekültek és kitelepítettek tömegei tapasztalták meg közvetlenül a háború világméretű következményeit. A rádió, a filmhíradó, a sajtó és a propaganda révén a háború eseményei korábban nem látott gyorsasággal váltak nemzetközileg követhetővé (Khan, 2015).

A politikai globalizáció említett tendenciái nem egyszerűen a nemzeti szuverenitás meghaladását jelentették, hanem inkább a szuverenitás és a nemzetközi szabályozás közötti új feszültségek kialakulásával jártak. A Népszövetség például pénzügyi stabilizációs programokat szervezett, de ezek gyakran együtt jártak külső ellenőrzéssel, megszorításokkal és a nemzeti döntéshozatal korlátozásának érzésével. Ez táplálta a nacionalista és antiglobalista reakciókat is. A politikai globalizáció e korszakában tehát a szuverenitás és a nemzetközi szabályozás új, konfliktusos formában kapcsolódott össze.

Interdependencia és globális tudat

A két világháború korszaka különösen jól demonstrálja, hogy a világméretű interdependencia és a globális tudat nem feltétlenül gyengül akkor, amikor a globális kapcsolatok (vagy egyes kapcsolatok) intenzitása visszaesik. Mint láttuk, a globális háborúk maguk is hatalmas népességmozgást, pénzügyi összefonódást és erőforrás-áramlást hoztak létre. Az első világháború után az élelmiszer- és nyersanyaghiány, az infláció, az adósságok, a jóvátételek, a menekültek helyzete, a járványok és az élelmiszer-ellátás problémái olyan kérdésekké váltak, amelyeket nem lehetett kizárólag nemzeti keretek között kezelni: nyilvánvalóvá tették, hogy az egyes társadalmak sorsa szorosan összekapcsolódik. Hasonló hatással járt a nagy gazdasági világválság, majd pedig a második világháború (Rosenberg, 2012; Sluga, 2013).

Ezek a tapasztalatok a globális tudat erősödéséhez is hozzájárultak. A korszak szereplői (politikuskok, közgazdászok, nemzetközi szervezetek, vállalatok, társadalmi mozgalmak és hétköznapi emberek) egyre inkább világméretű összefüggésekben értelmezték saját problémáikat. A globalizáció irodalmában Roland Robertson ezt a folyamatot a „világ mint egész” tudatának erősödéseként ragadja meg (Robertson, 1992). Emellett a *world culture theory* szerzői – többek között Frank Lechner – arra mutatnak rá, hogy az interdependencia és a globális tudat már jóval a 20. század második felének integrációs hullámai előtt formálódni kezdett, és a 19–20. századi háborúk, válságok és kommunikációs forradalmak különösen felgyorsították ezt a folyamatot (Lechner, 2009).

Empirikus tanulmányok kimutatták, hogy a társadalmak korábban elszigetelt rétegeinek világképe és térérzékelése is alapvetően átalakult a világháborúk nyomán. Az európai parasztság horizontján is az első világháború idején jelentek meg

intenzíven távoli kontinensek, amikor a falusi lakosság gondolkodásának írásos nyomaiban feltűnt a távíró, a repülés és a tengeralattjáró: vagyis érzékelhetővé váltak a globális kapcsolattartás eszközei és a világméretű háború új technikai-térbeli tapasztalatai (Koloh, 2024).

A globális tudat erősödése ugyanakkor nem hozott egységes vagy harmonikus világképet. A világgazdasági válság, a protekcionista válaszok és a politikai radikalizálódás hatására a „világ mint egész” gyakran a versengő blokkok, birodalmak és civilizációk konfliktusaként jelent meg. A globális horizont tehát egyszerre kínált univerzális hivatkozási pontot (például a „világgazdaság”, az „európai civilizáció” vagy az „emberiség” fogalmaiban) és szolgált a megosztottság, a fenyegetés és a zéró összegű verseny keretével. Már a 20. század első felében szaporodtak a világra vonatkozó rivális normatív víziók és „világrend”-konceptiók is (Rosenberg, 2012).

Mindez arra utal, hogy a korszakot nehéz egyszerű „deglobalizációs” periódusként leírni, ha a globalizációt az interdependencia és a globális tudat dimenzióiban is vizsgáljuk. Miközben a gazdasági nyitottság, a kereskedelmi és pénzügyi integráció mutatói jelentősen visszaestek, a kulturális kapcsolatok fokozódtak, továbbá érezhetően erősödött az egymásrautaltság tapasztalata és a globális referenciakeretek használata. A kapcsolatok részleges megszakadása, a blokkok kialakulása és az antiglobalista diskurzusok így egyszerre voltak reakciói és bizonyítékai annak, hogy a társadalmi szereplők a világot mindinkább összefüggő térként érzékelték. A két világháború közötti időszak ezért inkább a globalizáció dimenzióinak szétfejlődését, semmint a globalizáció átfogó visszafordulását példázza.

A 2008 utáni időszak

A 2008–2009-es pénzügyi válság után a globalizációról szóló viták új szakaszba léptek. A korábbi évtizedeket gyakran a hiperglobalizáció időszakaként jellemezték, és a nemzetközi gazdasági integrációt sokan önmagát erősítő folyamatnak tekintették. A pénzügyi válság után azonban ez az elképzelés megrendült, és a deglobalizáció fontos értelmezési keretté vált (James, 2018). Ebben az esetben is azt vizsgáljuk, a globalizáció különböző területeit bevonva, hogy valóban zajlott-e deglobalizáció ebben a periódusban.

Gazdasági globalizáció

A gazdasági globalizáció alakulását leggyakrabban a világexportnak a világ GDP-jéhez viszonyított arányával jellemzik. Ez értelemszerűen azt mutatja, hogy a világban előállított jövedelemhez képest mekkora a nemzetközi kereskedelem súlya. Ha gazdasági deglobalizáció zajlik, ennek az aránynak tartósan csökkennie kell (Federico & Tena-Junguito, 2017).

2008 után valóban bekövetkezett egy törés a világgazdaságban: a globális pénzügyi válság után a nemzetközi kereskedelem már nem nőtt olyan gyorsan, mint az

1990-es években és a 2000-es évek elején. A válság utáni első években a 30 százaléknál magasabb csúcspontot ért el a mutató, majd kisebb hullámzásokkal lényegében ezen a szinten stagnált. A világ áru- és szolgáltatásexportja a globális GDP százalékában 2021-ben és 2022-ben visszapattant, és 2022-ben megközelítette a 2008-as rekordmagas szintet. Vagyis a nemzetgazdaságok kereskedelmi szempontból majdnem annyira összekapcsoltak maradtak, mint 2008 előtt (Altman et al., 2024; DHL, 2024).

A kereskedelem/GDP-arány változásának értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a mutatót jelentősen befolyásolja például az egyes ágazatok árainak eltérő dinamikája, valamint az országok növekedési üteme közötti eltérés. Szintén hatást gyakorol a szolgáltatások növekvő súlya: a szolgáltatások kevésbé kereskedelemintenzívek, mint az áruk, ezért arányuk növekedése a globális GDP-ben önmagában is fékezheti a kereskedelem/GDP-arány növekedését (Baldwin et al., 2024; World Trade Organization, 2023).

A tőkeáramlások esetében bonyolultabb a kép, mert azok többféleképpen mérhetők, és a mutatók értékei erősen ingadoznak. A deglobalizáció mellett érvelők gyakran azzal támasztják alá állításukat, hogy az FDI-áramlás/GFCF mutató (vagyis a külföldi közvetlentőke-befektetések áramlása a bruttó állóeszköz-felhalmozáshoz képest) értéke alacsonyabb, mint a korábbi csúcsponton volt. Ilyen módon mérve, a globális FDI-áramlás valóban az ezredforduló körül érte el csúcspontját, vagyis a 2008 utáni időszakban elmaradt ettől. Ez az egyik legerősebb érv amellett, hogy gazdasági deglobalizációról beszéljünk (UNCTAD, 2024).

Mindazonáltal ebből nem lehet automatikusan arra következtetni, hogy a multinacionális vállalatok általánosan visszavonultak volna a nemzetközi piacokról. Először, az FDI-áramlás mutatója nagyon volatilis: egy-egy nagy felvásárlási hullám, vállalati átszervezés vagy pénzügyi tranzakció erősen megmozgathatja az adatokat. Például Luxemburgot kiszűrve 2022-ben az FDI-intenzitás nem csökkent, hanem növekedett. Ez arra utal, hogy a nyers FDI-áramlási adatok részben pénzügyi és számviteli tényezők miatt torzulhatnak. Másodszor, az FDI-áramlás nem méri teljeskörűen a multinacionális vállalatok nemzetközi jelenlétét. Nem fedi le a cégek külföldi tevékenységének minden formáját: ezek közé tartoznak például a szerződéses kapcsolatok, a licencek forgalma, a helyi tőke bevonása vagy a külföldi leányvállalatok működése (Casella et al., 2023).

A tőkeáramlásra vonatkozó több alternatív jelzőszám kevésbé támasztja alá a deglobalizáció létezését 2008 után. Az FDI-állomány GDP-hez vagy tőkepiaci kapitalizációhoz viszonyított aránya a 2008 utáni gyengébb FDI-áramlási időszakokban is tovább nőtt vagy magas szinten maradt. A bejelentett zöldmezős beruházások értéke 2023-ban a GDP-hez viszonyítva több mint egy évtizedes csúcsra jutott. A nemzetközi egyesülések és felvásárlások aránya az összes M&A-ügylethez képest szintén viszonylag stabil maradt. További mutatók is a multinacionális cégek intenzív aktivitásának fennmaradását jelzik. Ilyen például a külföldi leányvállalatok kibocsátásának aránya a világtermelésben, a külföldi leányvállalatok foglalkoztatása, illetve a külföldi szellemi tulajdon használatáért fizetett díjak GDP-hez viszonyított aránya (Cross-Border M&A Guide, 2024; UNCTAD, 2024).

A regionalizációra sincs egyértelmű bizonyíték. Geopolitikai fragmentáció ment végbe 2016 után, de főleg szelektíven, nem a globális gazdasági rendszer szintjén. A legerősebb bizonyíték erre az Egyesült Államok és Kína kapcsolatainak részleges gyengülése: az e két ország közötti áramlások szintje több területen csökkent (például csökkent az Egyesült Államok és Kína egymástól származó importjának aránya, és visszaesett a tudományos együttműködés). Ez nem jelenti azt, hogy a világ-gazdaság egésze két blokkra szakadt volna; a geopolitikailag vezérelt elmozdulások főként a konfliktusok középpontjában álló országokat érintik. Összességében azonban nem látszik tartós elmozdulás a globális üzleti kapcsolatoktól a regionális kapcsolatok felé. Az egyes régiókon belüli árukereskedelem aránya a koronavírus-járvány kezdete óta többféle régióbesorolás szerint is csökkent. Az árukereskedelem átlagos távolsága sem rövidült tartósan: 2023-ban az adatsor az addig második legmagasabb értékén állt (Freund et al., 2023).

Információs és digitális globalizáció

Az információs és digitális kapcsolatok a globalizáció olyan területeként értelmezhetők, amely szorosan kapcsolódik a gazdasági, kulturális és politikai globalizációhoz is. Bevonásuk azért is fontos, mert a deglobalizációs irodalom gyakran alulértékeli ezt a dimenziót, jóllehet a 21. században a globális összekapcsoltság egyre inkább digitális és információs infrastruktúrákon keresztül szerveződik. Idetartoznak a határokon átnyúló adatáramlást lehetővé tevő tenger alatti kábelhálózatok, műholdas rendszerek, digitális platformok, felhőszolgáltatások, a mesterséges intelligencia infrastruktúrái és más online kommunikációs hálózatok is (Manyika et al., 2014; UNCTAD, 2021).

A digitális globalizáció nem pusztán a korábbi globalizációs folyamatok kiegészítése, hanem részben azok szerkezeti átalakulása. A fizikai termékek, dokumentumok, szolgáltatások és kommunikációs formák egy része dematerializálódik: digitális tartalommal, szoftverrel, online szolgáltatással, platformalapú tranzakcióvá vagy adatáramlássá válik. Ez egyben azt jelenti, hogy a hagyományos kereskedelmi mutatók változása nem feltétlenül az összekapcsoltság általános csökkenését jelzi, hanem azt is mutathatja, hogy a globalizáció más formákba helyeződik át (Baldwin, 2016).

Harold James már 2018-ban figyelmeztetett arra, hogy a fizikai kereskedelem lassulása a dematerializáció jele lehet (James, 2018). A határokon átnyúló internetes adatforgalom nagyon gyorsan bővült: 2005 és 2012 között például a nemzetközi internetforgalom tizennyolcszorosára nőtt, és a digitális adatáramlások gazdasági értéke is jelentőssé vált (Manyika et al., 2014). Az internetforgalom ezt követően is látványosan bővült. A koronavírus-járvány különösen élesen mutatta meg a digitális összekapcsoltság jelentőségét. A lezárások idején a távmunka, az online oktatás, a videokonferencia-rendszerek, az e-kereskedelem, a digitális fizetés, a felhőalapú vállalati szolgáltatások és az online közigazgatási megoldások gyorsan terjedtek. A digitális kapcsolatok nemcsak közvetlenül (például online szolgáltatások, e-kereskedelem vagy digitális tartalom formájában) jelentek meg, hanem közvetetten is: a logisztika,

a termelésirányítás, a kutatás-fejlesztés, a pénzügyi tranzakciók és a globális értékláncok koordinációja is egyre inkább adat- és platformfüggővé vált (International Telecommunication Union, 2024).

A digitálisan nyújtható szolgáltatások növekedése különösen jól jelezte az átalakulást. A WTO adatai szerint a digitálisan nyújtott szolgáltatások globális exportja 2023-ban elérte a 4,25 billió dollárt, ami a világ áru- és szolgáltatásexportjának 13,8 százalékát adta (World Trade Organization, 2024). A digitálisan nyújtott szolgáltatások exportja a 2020-as években gyorsabban növekedett, mint a hagyományos árukereskedelem, vagyis a gazdasági globalizáció egyre nagyobb része digitális csatornákon keresztül valósult meg (World Trade Organization, 2025).

Ugyanakkor a digitális globalizáció nem értelmezhető egyszerűen határok nélküli, akadálytalan összekapcsolódásként. A digitális térben egyszerre figyelhető meg globalizáció és fragmentáció: a felhasználók, vállalatok és intézmények sok tekintetben globális hálózatokhoz kapcsolódnak, miközben az államok egyre inkább törekednek az adatok, platformok, hálózatok és technológiai ellátási láncok ellenőrzésére. Ezt a folyamatot gyakran digitális szuverenitásként, adatlokalizációként, „splinternet”-ként vagy technológiai blokkosodásként írják le (Mayer & Nock, 2025).

Összességében tehát a fizikai kereskedelem lassulása, a geopolitikai feszültségek és a gazdasági regionalizáció mellett a digitális hálózatok egyre magasabb szintű globális összekapcsoltságot hoznak létre. Ezzel együtt az összekapcsoltság egyre kevésbé semleges vagy politikamentes: a digitális infrastruktúrák a gazdasági verseny, az állami szuverenitás, a biztonságpolitika és a társadalmi befolyásolás központi terepévé váltak.

Kulturális, társadalmi és politikai globalizáció

A kulturális és társadalmi globalizáció 2008 után a legtöbb területen tovább zajlott, sőt erősödött, miközben szerkezete jelentősen átalakult, és jóval konfliktusosabb feltételek között folytatódott. A korábbi évtizedekben sok elemzés az amerikanizációt tekintette a kulturális globalizáció fő formájának (Ritzer, 1993). A 21. században azonban a kulturális áramlások a korábbinál több irányt követtek (Nederveen Pieterse, 2015). Az amerikai film, zene, digitális platformok és fogyasztási minták továbbra is meghatározók maradtak, de mellettük más eredetű kulturális termékek is bekerültek a globális cserébe, így különösen a dél-koreai és a japán tartalmak nemzetközi terjedése volt látványos (Jin, 2016). Ez a folyamat a kulturális globalizáció erősödését, egyszersmind annak földrajzi és mediális átrendeződését jelzi: a kulturális befolyás kevésbé írható le egyetlen centrum kisugárzásaként, miközben a globális láthatóság továbbra is erősen koncentrált platformokon keresztül szerveződik.

A kulturális globalizációt a 2010-es és 2020-as években erősen alakította az egyre intenzívebb digitális környezet. A streamingszolgáltatások, a közösségi médiafelületek, a videómegosztók, az online játékplatformok és a globális rajongói közösségek gyorsabbá és részben kevésbé hierarchikussá, ugyanakkor erősen platformfüggővé tették a kulturális tartalmak terjedését. A kulturális globalizáció ma már nemcsak filmek, zenék vagy divattrendek átvételét jelenti, hanem mémek, influenszerkultúrák, online

nyelvhasználati minták, életstílusok, fogyasztási szokások és politikai-kulturális viták gyors nemzetközi áramlását is. A digitális közvetítéssel zajló kulturális diffúzió ezért egyrészt bővíti a részvétel lehetőségeit, másrészt új függőségeket hoz létre, hiszen a láthatóságot egyre inkább az algoritmusok, a platformok szabályai, a domináns nyelvek és az online figyelemért folyó verseny határozza meg. Ebből következően a kulturális globalizáció 2008 után nem egyszerűen intenzívebb lett, hanem másképpen működik: kevésbé lineáris, gyorsabb, adatvezéreltebb, ugyanakkor erősebben koncentrált és szabályozási vitákkal terheltebb lett (Nieborg & Poell, 2018).

A társadalmi globalizáció szintén bővült és új formákat öltött. A nemzetközi kommunikáció, az oktatási kapcsolatok, a diaszpórák, a civil hálózatok, a globális munkaerőpiacok és az online közösségek révén a társadalmak közötti kapcsolatok sűrűbbé váltak. A videohívások, a közösségi média, az online oktatás, a távmunka és a digitális pénzküldési rendszerek lehetővé tették, hogy a családi, baráti, szakmai és politikai kapcsolatok országhatárokon átvívelően is mindennaposá váljanak (Gygli et al., 2019).

A mobilitás területén vegyesebb a kép. A koronavírus-járvány idején a turizmus, a nemzetközi utazás és a migráció bizonyos formái átmenetileg jelentősen visszaestek. A járvány után viszont a mobilitás több formája helyreállt, miközben a migrációt és a határátlépések szabályozását továbbra is erősen alakítják a politikai konfliktusok, a munkaerőpiaci igények, a demográfiai folyamatok és a humanitárius válságok. A turizmus, a nemzetközi tanulmányi mobilitás, a vendégmunka, a digitális nomádság és a transznacionális családi kapcsolatok mind azt mutatják, hogy a társadalmi globalizáció nem állt le, hanem változó intenzitással és új csatornákon keresztül folytatódott. Emellett a társadalmi globalizáció egyik legfontosabb sajátossága éppen az lett, hogy egyre kevésbé azonosítható kizárólag a fizikai mobilitással. A személyek mozgása továbbra is fontos, de a transznacionális kapcsolattartás, a munkavégzés, a tanulás, a politikai mozgósítás és a közösségépítés egy része digitális csatornákra tevődött át. A határok politikai ellenőrzésének erősödése ezért nem azonos a társadalmi kapcsolatok leépülésével: inkább arra utal, hogy a mobilitás szelektívebbé, hierarchikusabbá és erősebben szabályozottá vált (Castles et al., 2020).

A politikai globalizáció alakulása szintén árnyalja a deglobalizációs értelmezést. A 2008 utáni korszakban a nemzetközi szervezetek és rezsimok működését egyre több konfliktus, legitimitási vita és hatékonysági probléma kísérte, de ez nem jelentette a globális politikai kapcsolatok egyszerű leépülését. Az ENSZ-rendszer, a WTO, a WHO, az IMF, a Világbank, a G20, az OECD, az Európai Unió, valamint a klíma-, egészségügyi, pénzügyi és technológiai szabályozási fórumok továbbra is a globális kormányzás alapvető színterei maradtak. A szervezeti tagság, a szakpolitikai napirendek és szabályozási területek sok esetben bővültek, miközben a döntéshozatal gyakran konfliktusosabbá és nehezebbé vált. Ez azt mutatja, hogy a politikai globalizáció nem eltűnt, hanem vitatottabb, töredezetten és nagyobb geopolitikai nyomás alatt működő formát öltött (Barnett et al., 2021).

A politikai globalizációt ezért nem célszerű pusztán a nemzetközi együttműködés sikerességével azonosítani. A nemzetközi szervezetek gyengülő hatékonysága, a nagyhatalmi vétók, a kereskedelmi viták rendezésének nehézségei vagy a klímapolitikai ütközések valóban a multilaterális rend problémáit jelzik. Ugyanakkor

éppen ezek a viták mutatják, hogy a politikai döntések egyre több területen globális következményekkel járnak, és a szabályozási kérdések egyre kevésbé maradnak nemzeti keretek között. A pénzügyi stabilitás, a globális adózás, a járványkezelés, a migráció, a klímaváltozás, az adatvédelem, a mesterséges intelligencia, a kibebiztonság és a kritikus nyersanyagok ügye mind olyan területek, ahol az államok mozgásteret nemzetközi normákhoz, intézményekhez, piaci hálózatokhoz és geopolitikai erőviszonyokhoz kötődik.

A 2008 utáni időszakban a politikai deglobalizációról szóló viták középpontjába a geopolitikai fragmentáció került. Az Egyesült Államok és Kína technológiai rivalizálása, az exportkorlátozások, a szankciók, az energiafüggőség és a kritikus nyersanyagok körüli konfliktusok egyaránt azt jelezték, hogy a gazdasági kapcsolatokat mindinkább befolyásolják a biztonságpolitikai megfontolások (Goldberg & Reed, 2023). Az orosz–ukrán háború után ez a tendencia tovább erősödött. A „nem baráti” országoktól való függés csökkentése, a stratégiai technológiák védelme és az ellátási láncok geopolitikai kockázatainak kezelése új gazdaságpolitikai nyelvet hozott létre. Ez azonban többnyire nem teljes leválást, vagyis *decouplingot* jelent, hanem inkább *de-riskinget*: a sérülékenységek csökkentését, alternatív beszállítók keresését és a kritikus területek biztosítását anélkül, hogy minden gazdasági kapcsolat megszűnne (Cerdeiro et al., 2024).

A geopolitikai fragmentáció tehát valódi jelenség, de hatása szelektív. Empirikus vizsgálatát az is nehezíti, hogy a „baráti” és a „nem baráti” országok köre nem határozható meg egyértelműen; a kutatások ezért eltérő mutatókat (például ENSZ-szavazásokat, katonai szövetségeket vagy stratégiai konfliktusokat) használnak a geopolitikai távolság mérésére. F. Montaruli vizsgálata alapján a geopolitikai távolság különösen a tőkeáramlások esetében lehet jelentős, de a kereskedelmi, pénzügyi, technológiai, kulturális és társadalmi kapcsolatok eltérő mértékben reagálnak a politikai feszültségekre (Montaruli, 2025).

Mindez közel sem a globalizáció végét, hanem a politikai hatások erősödését jelzi. A gazdasági hatékonyság mellett nagyobb szerepet kap a biztonság, a stratégiai autonómia, a technológiai szuverenitás és a függőségek kezelése. Miközben tehát egyes gazdasági és geopolitikai kapcsolatok töredezettebbé válnak, a digitális kultúra, a transznacionális közösségek, az oktatási és munkaerőpiaci mobilitás, valamint az online kommunikáció sok területen tovább mélyítik a társadalmak közötti kapcsolatokat. Ez nem általános visszafordulásra, hanem a globalizáció szerkezeti és politikai átalakulására utal.

Interdependencia és globális tudat

A 2008 utáni időszak egyik legfontosabb sajátossága, hogy a különféle globális kockázatok érzékelése, politikai tematizálása és társadalmi tudatosulása világszerte jelentősen erősödött. A pénzügyi válság, a világjárvány, a klímaváltozás, az orosz–ukrán háború, az energiaellátási zavarok, a mesterséges intelligencia kockázata és az ellátási láncok sérülékenysége olyan problémák, amelyeket nem lehet kizárólag nemzeti keretek között értelmezni és kezelni (World Economic Forum, 2025).

A klímaváltozás különösen jól szemlélteti ezt, hiszen folyamatosan rámutat a globális interdependenciára. A kibocsátások, az éghajlati következmények és az alkalmazkodási képességek térben elválnak egymástól: a problémák okai és hatásai nem esnek egybe az államhatárokkal (Giddens, 2009). A koronavírus-járvány hasonló hatással járt. A vírus gyors terjedése jelentős mértékben a globális mobilitás következménye volt, de a vakcinák gyors fejlesztése, gyártása és elosztása szintén globális tudományos, gazdasági és intézményi hálózatokra épült (World Health Organization, 2021). A járvány ugyanakkor látványosan feltárta a nemzetközi ellátási láncok és egészségügyi rendszerek sérülékenységét is. A maszkok, gyógyszerek, orvostechikai eszközök és oltóanyagok körüli verseny azt mutatta, hogy a globális kölcsönös függőség válsághelyzetben könnyen politikai konfliktusokhoz és szuverenitási vitákhoz vezethet.

A mesterséges intelligencia, a kiberbiztonság és a digitális infrastruktúrák szintén olyan területek, ahol a globális összekapcsoltság és a nemzeti szabályozási törekvések egymással párhuzamosan vannak jelen. A digitális platformok, az adatáramlások, a felhőszolgáltatások és a félvezetőipari ellátási láncok működése nemzetközi rendszerekbe ágyazódik, miközben az államok egyre inkább igyekeznek ellenőrizni az adatbiztonságot, az algoritmikus döntéshozatalt, a kritikus infrastruktúrákat és a stratégiai technológiákhoz való hozzáférést. Ez a kettősség jól mutatja, hogy a globalizáció nem visszaszorul, hanem új biztonsági, szabályozási és geopolitikai jelentésekkel telítődik (Farrell & Newman, 2019).

Empirikus kutatások szintén arra utalnak, hogy a globális kockázatok érzékelése és a kölcsönös függőség tudata nem gyengült, hanem több tekintetben erősödött. A Pew Research Center 2022-es, 19 országban 24 525 fő megkérdezésével készült vizsgálata szerint a válaszadók 75 százaléka tekintette a globális klímaváltozást az országát fenyegető súlyos veszélynek (Poushter et al., 2022). Egy másik, 125 országra és csaknem 130 000 válaszadóra kiterjedő kutatás szerint a világ népességének mintegy 89 százaléka erőteljesebb klímaváltozás elleni politikai fellépést vár, 69 százaléka pedig kész lenne jövedelme 1 százalékát klímavédelmi célokra fordítani (Andre et al., 2024). Ezek az adatok arra utalnak, hogy a globális problémák nem pusztán elméleti diskurzusokban vagy az elit körében jelennek meg, hanem széles társadalmi csoportok érzékelik őket.

Ugyanakkor ezek a kutatások arra is rámutatnak, hogy a globális tudat nem feltétlenül jár együtt a globalizáció pozitív megítélésével: a világméretű összekapcsoltság egyre gyakrabban a kitettség, a bizonytalanság és a kontrollvesztés tapasztalásával kapcsolódik össze. Ezért célszerű különbséget tenni a globális összefüggések tudatosulása és a globalizáció normatív támogatása között: az előbbi erősödhet akkor is, ha az utóbbi gyengül.

A globális tudat alakulása szempontjából tehát a 2008 utáni korszak semmiképpen nem nevezhető deglobalizációs időszaknak. A globalizációval kapcsolatos optimista narratívák valóban meggyengültek, a globális összekapcsoltságot sokan nemcsak lehetőségként, hanem kockázatként is értelmezik, de a világméretű összefüggések érzékelése erősödött. Ez a megfigyelés közvetlen párhuzamot mutat a két világháború közötti korszakkal: a válságok és konfliktusok akkor is erősítették – nem pedig gyengítették – a globális interdependencia-tudatot.

Következtetések

A tanulmány kiinduló kérdése az volt, hogy a 20–21. század egyes periódusai valóban deglobalizációt, vagyis a globalizáció visszafordulását eredményezték-e, vagy inkább annak szerkezeti átalakulásáról van szó. Mindkét esettanulmány ugyanazt a következtetést támasztja alá: a deglobalizáció fogalma csak erősen korlátozott értelemben alkalmazható. Megalapozott módon csak akkor használható, ha világosan megjelöljük, mely kapcsolatok, térségek, időszakok és mutatók esetében beszélünk a globalizáció visszafordulásáról. Átfogó történeti kategóriaként azonban félrevezető lehet, mert a globalizáció egészét néhány gazdasági mutatóval azonosíthatóként írja le. A kereskedelem, a pénzügyi áramlások vagy a globális értékláncok alakulása kétségkívül fontos, de ezek nem merítik ki a globalizáció jelenségét. A globalizáció ennél szélesebb folyamat: magában foglalja a politikai intézményesülést, a kulturális és társadalmi kapcsolatok bővülését, az információs és digitális hálózatok sűrűsödését, valamint a világ-méretű interdependencia és a globális tudat erősödését is.

A két esettanulmány összehasonlítása révén az is látható, hogy a két korszak eltérő globalizációs pályát mutat. A két világháború közötti korszak gazdasági szempontból a globalizáció hanyatlásának példája: a kereskedelmi nyitottság mérséklődött, a nemzetközi pénzügyi rend megrendült, a migrációs mozgások korlátozottabbá váltak, és a protekcionizmus számos formája megerősödött. Ha a globalizációt kizárólag a piacok és áramlások integrációjaként értelmezzük, akkor erre az időszakra indokolt a gazdasági deglobalizáció kifejezést alkalmazni. A korszak egészét azonban ez a megállapítás nem írja le kielégítően. A tömegkultúra, a film, a rádió, a sport, a hírközlés és a politikai ideológiák határokon átívelő terjedése éppen ekkor kapott új lendületet. A nemzetközi szervezetek tagságának bővülése és a globális jogi normák terjedése szintén arra utal, hogy a háborús és gazdasági krízisek nem csupán rombolták a korábbi kapcsolatrendszereket, hanem új együttműködési formákat is kikényszerítettek.

A 2008 utáni korszak ezzel szemben nem mutat tartós gazdasági deglobalizációt sem. A pénzügyi válság, a kereskedelmi feszültségek, a brexit, az Egyesült Államok és Kína közötti rivalizálás, a világjárvány és az orosz–ukrán háború valóban megingatták a globalizáció korábbi optimista értelmezéseit. A hiperglobalizáció szakasza lezárult, a gazdasági kapcsolatok egyes területein lassulás, szelektív szétkapcsolódás vagy geopolitikai újrendeződés figyelhető meg. Ebből azonban nem következik, hogy a világ a globalizáció utáni korszakba lépett volna. A kereskedelem és a tőkeáramlások bizonyos mutatói vegyes képet mutatnak, de a digitális szolgáltatások, az adatáramlások, a platformok, a felhőalapú infrastruktúrák és az online kommunikáció jelentősége tovább nőtt a globális kapcsolatokban. A globalizáció tehát nem gyengült, hanem részben más csatornába helyeződött át.

A deglobalizációs értelmezések egyik fő korlátja, hogy gyakran nem tesznek különbséget a globalizáció lassulása, részleges visszarendeződése, politikai fragmentációja és átfogó csökkenése között. Pedig ezek eltérő jelenségek. A *slowbalization* a dinamika mérséklődését jelöli, nem a kapcsolatok leépülését. A fragmentált vagy szelektív globalizáció arra utal, hogy a kapcsolatok nem egyenletesen alakulnak: egyes országpárok, ágazatok vagy technológiák esetében nőhet a távolság, miközben más területeken az összekapcsoltság fennmarad vagy tovább mélyül. A reglobalizáció fogalma pedig arra

hívja fel a figyelmet, hogy a szereplők gyakran nem kilépnek a nemzetközi rendszerekből, hanem új útvonalakon, új intézményi feltételek között és új partnerekkel szervezik újjá kapcsolataikat. Ezek a fogalmak pontosabban ragadják meg a jelenkori folyamatokat, mint a globalizáció általános visszafordulását sugalló deglobalizáció.

A tanulmány egyik legfontosabb következtetése, hogy a válságok sokszor nem elfedik, hanem láthatóbbá teszik a kölcsönös függéseket. A világháborúk, a nagy gazdasági világválság, a 2008 utáni pénzügyi zavarok, a járvány, a klímaváltozás, az energiaellátás problémái, a kritikus nyersanyagok és a mesterséges intelligencia körüli viták mind azt mutatják, hogy a társadalmak mozgástere egyre kevésbé értelmezhető kizárólag nemzeti keretek között. A globális összekapcsoltság nem feltétlenül békés, harmonikus vagy minden szereplő számára előnyös, hanem gyakran éppen konfliktusok, kitettség és sérülékenységek formájában válik érzékelhetővé.

Ezzel összefüggésben a globális tudat alakulásának dinamikája sem támasztja alá a deglobalizáció létezését egyik vizsgált periódusban sem. A globalizáció támogatottsága vagy optimista megítélése gyengülhet, miközben a világméretű összefüggések érzékelése erősödik. A mai társadalmakban a globális horizont nemcsak a nyitottság, a fejlődés és az együttműködés képzeihez kapcsolódik, hanem a kockázat, a bizonytalanság és a függőség tapasztalatához is.

A következő években várhatóan azzal kell számolni, hogy a globalizáció különböző formái eltérő pályákon mozognak majd. A fizikai javak áramlását és a különféle infrastruktúrák használatát erősebben befolyásolhatják biztonságpolitikai, iparpolitikai és ellátásbiztonsági megfontolások. Az emberek mobilitása továbbra is politikailag vitatott maradhat, ugyanakkor a demográfiai, oktatási és munkaerőpiaci igények fenntartják a mobilitás iránti igényt. A dematerializált kapcsolatok (adatok, digitális szolgáltatások, szoftverek, képek, hangok, pénzügyi információk és algoritmusok) szerepe ezzel szemben várhatóan tovább növekszik, még akkor is, ha a folyamatot szabályozási viták, kiberbiztonsági félelmek övezik, és geopolitikai versengés kíséri.

Összességében a deglobalizáció mítosza abból ered, hogy a globalizációt gyakran túlságosan szűken értelmezik. Ha azonban a globalizációt többdimenziós történeti folyamatként vizsgáljuk, akkor nem egy általános visszafordulás, hanem hullámvás, átrendeződés és konfliktusos újraszerveződés rajzolódik ki a 20. és a 21. század során. A gazdasági globalizáció egyes elemei valóban lassulhatnak vagy visszaeshetnek, de ezzel párhuzamosan más dimenziókban új kapcsolatok, új függőségek és új globális tudatformák jönnek létre. A jelenkori világrend ezért nem posztglobalizációs korszak, hanem a globalizáció új szakasza: kevésbé optimista, kevésbé homogén, politikailag érzékenyebb, digitálisan intenzívebb, és a sérülékenység, a biztonság és az ellenőrzés szempontjai a korábbiaknál nagyobb szerepet kapnak a róla folytatott vitákban.

Hivatkozások

Altman, S. A., Bastian, C. R., & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy*, 7(4), 416–439. <https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0>

- Andre, P., Boneva, T., Chopra, F., & Falk, A. (2024). Globally representative evidence on the actual and perceived support for climate action. *Nature Climate Change*, 14, 253–259. <https://doi.org/10.1038/s41558-024-01925-3>
- Ashbee, E. (2024). *Deglobalization*. Agenda. <https://doi.org/10.1017/9781788217323>
- Babić, M., De Graaff, N., & Linsi, L. (2024). The geoeconomic turn in international trade, investment, and technology. *Politics and Governance*, 12, 1–11. <https://doi.org/10.17645/pag.9031>
- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>
- Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. *Annual Review of Economics*, 14, 153–180. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-051420-113737>
- Baldwin, R., Freeman, R., & Theodorakopoulos, A. (2024). Deconstructing deglobalization: The future of trade is in intermediate services. *Asian Economic Policy Review*, 19(1), 18–37. <https://doi.org/10.1111/aepr.12440>
- Barnett, M. N., Pevehouse, J. C. W., & Raustiala, K. (2021). Introduction: The modes of global governance. In M. N. Barnett, J. C. W. Pevehouse, & K. Raustiala (Eds.), *Global governance in a world of change* (pp. 1–16). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108915199.001>
- Beck, U. (2000). *What is globalization?* Polity Press. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-10868239-7ab7d03f1b.pdf>
- Casella, B., Borgia, M., & Wacker, K. (2023). *Measuring multinational production with foreign direct investment statistics: Recent trends, challenges, and developments* (IMF Working Paper, No. 113). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400243530.001>
- Castles, S., De Haas, H., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Red Globe Press.
- Cerdeiro, D. A., Kamali, P., Kothari, S., & Muir, D. (2024). *The price of de-risking: Reshoring, friend-shoring, and quality downgrading* (IMF Working Paper, No. WP/24/122). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400269646.001>
- Cross-border M&A guide. (2024). Wachtell, Lipton, Rosen & Katz. <https://www.wlrk.com/wp-content/uploads/2025/01/Cross-Border-MA-Guide-2024-final-002.pdf>
- De Grazia, V. (1989). Mass culture and sovereignty: The American challenge to European cinemas, 1920–1960. *The Journal of Modern History*, 61(1), 53–87. <https://doi.org/10.1086/468191>
- DHL. (2024). *DHL global connectedness report 2024*. <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/delivered/documents/pdf/dhl-global-connectedness-report-2024-complete.pdf>
- Eichengreen, B. (1992). *Golden fetters: The gold standard and the Great Depression, 1919–1939*. Oxford University Press. <https://ideas.repec.org/b/nbr/nberbk/eich92-1.html>
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351
- Federico, G., & Tena-Junguito, A. (2017). A tale of two globalizations: Gains from trade and openness, 1800–2010. *Review of World Economics*, 153(3), 601–626. <https://doi.org/10.1017/S0212610918000216>
- Federico, G., & Tena-Junguito, A. (2019). World trade, 1800–1938: A new synthesis. *Revista de Historia Económica/Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 37(1), 9–41. <https://doi.org/10.1017/S0212610918000216>

- Freund, C., Mattoo, A., Mulabdic, A., & Ruta, M. (2023). *Is US trade policy reshaping global supply chains?* (Policy Research Working Paper, No. 10593.) World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-10593>
- Giddens, A. (2009). *The politics of climate change*. Polity Press. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3772203-6fc77dc324.pdf>
- Goldberg, P. K., & Reed, T. (2023). *Is the global economy deglobalizing? And if so, why? And what is next?* (NBER Working Paper, No. 31115.) National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w31115>
- Gygli, S., Haelg, F., & Sturm, J.-E. (2019). The KOF globalisation index – Revisited. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543–574. <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- Halmay, P. (2025). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>
- International Telecommunication Union. (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/wp-content/uploads/sites/5/2024/11/2402588_1e_Measuring-digital-development-Facts-and-Figures-2024_v4.pdf
- International Telecommunication Union. (2025). *Global connectivity report 2025*. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/global-connectivity-report-2025/>
- James, H. (2001). *The end of globalization: Lessons from the Great Depression*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674039087>
- James, H. (2018). Deglobalization: The rise of disembedded unilateralism. *Annual Review of Financial Economics*, 10, 219–237. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022625>
- Jin, D. Y. (2016). *New Korean wave: Transnational cultural power in the age of social media*. University of Illinois Press. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252039973.001.0001>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1989). *Power and interdependence* (2nd ed.). HarperCollins.
- Khan, Y. (2015). Wars of displacement: Exile and uprooting in the 1940s. In M. Geyer & A. Tooze (Eds.), *The Cambridge history of the Second World War* (Vol. 3, pp. 277–297). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHO9781139626859.013>
- Koloh, G. (2024). A paraszt terei. A térérzékelés változása a 19–20. századi Magyarországon. *Századok*, 158(1), 43–67. https://www.academia.edu/121590581/A_paraszt_terei_A_t%C3%A9r%C3%A9rz%C3%A9kel%C3%A9s_v%C3%A1ltoz%C3%A1sa_a_19_20_sz%C3%A1zadi_Magyarorsz%C3%A1gon
- Lechner, F. J., & Boli, J. (2005). *World culture: Origins and consequences*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470775868>
- Lechner, F. J. (2009). *Globalization: The making of world society*. John Wiley & Sons.
- Luo, Y. (2022). New connectivity in the fragmented world. *Journal of International Business Studies*, 53(5), 962–980. <https://doi.org/10.1057/s41267-022-00530-w>
- Manyika, J., Bughin, J., Lund, S., Nottebohm, O., Poulter, D., Jauch, S., & Ramaswamy, S. (2014). *Global flows in a digital age: How trade, finance, people, and data connect the world economy*. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Globalization/Global%20flows%20in%20a%20digital%20age/MGI%20Global%20flows%20in%20a%20digital%20age%20Executive%20summary.ashx>
- Manyika, J., Lund, S., Bughin, J., Woetzel, L., Stamenov, K., & Dhingra, D. (2016). *Digital globalization: The new era of global flows*. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/capabilities/tech-and-ai/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows>
- Mayer, M., & Nock, P. J. (2025). Digital fragmentations, technological sovereignty and new perspectives on the global digital political economy. *Global Political Economy*, 4(1), 2–13. <https://doi.org/10.1332/26352257Y2024D000000029>

- McKeown, A. (2004). Global migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–189. <https://doi.org/10.1353/jwh.2004.0026>
- Miskell, P. (2016). International films and international markets: The globalisation of Hollywood entertainment, c. 1921–1951. *Media History*, 22(2), 174–200. <https://doi.org/10.1080/13688804.2016.1141044>
- Montaruli, F. (2025). *Global trade, capital flows and deglobalization: A literature review* (OeNB Occasional Paper, No. 15). Oesterreichische Nationalbank.
- Nederveen Pieterse, J. (2015). *Globalization and culture: Global mélange*. Rowman & Littlefield.
- Nieborg, D. B., & Poell, T. (2018). The platformization of cultural production: Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society*, 20(11), 4275–4292. <https://doi.org/10.1177/1461444818769694>
- O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (1999). *Globalization and history*. MIT Press.
- O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (2014). Introduction: The spread of and resistance to global capitalism. In L. Neal & J. G. Williamson (Eds.), *The Cambridge history of capitalism: The spread of capitalism from 1848 to the present* (pp. 1–21). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHO9781139095105.001>
- Palmer, M. B. (2020). *International news agencies: A history*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-31178-0>
- Poushter, J., Fagan, M., & Gubbala, S. (2022). *Climate change remains top global threat across 19-country survey*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2022/08/31/climate-change-remains-top-global-threat-across-19-country-survey/>
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of society*. Pine Forge Press. <https://www.jstor.org/stable/23118182>
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446280447>
- Rosenberg, E. S. (2012). Transnational currents in a shrinking world. In E. S. Rosenberg (Ed.), *A world connecting, 1870–1945* (pp. 815–996). Harvard University Press. <https://doi.org/10.1353/tech.2013.0154>
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-21207-7>
- Sluga, G. (2013). *Internationalism in the age of nationalism*. University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812207781>
- Tomka, B. (2023). *Globalizáció: Jelentések és definíció* (HistGlob Working Paper, No. 10). MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport. <https://globtort.bibl.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2023/06/histglobwp10.pdf>
- Tomka, B. (2025). Hungary: Social and political consequences of the Great Depression. In K. Richter, J. Nithammer, & A. Mandru (Eds.), *The Great Depression in Eastern Europe* (pp. 233–269). CEU Press. <https://doi.org/10.1515/9789633868959-011>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2021). *Digital economy report 2021: Cross-border data flows and development*. <https://unctad.org/page/digital-economy-report-2021>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2024). *World investment report 2024: Investment facilitation and digital government*. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>
- United Nations Statistical Office. (1962). *International trade statistics 1900–1960*. United Nations. <https://studylib.net/doc/18275577/historical-data-1900-1960---united-nations-statistics-div...>

- Van Bergeijk, P. A. G. (2025a). Deglobalization: Three scenarios. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 18(1), 157–166. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsae037>
- Van Bergeijk, P. A. G. (2025b). Deglobalization and resilience: A historical perspective. *Critical Sociology*, 51(4-5), 849–865. <https://doi.org/10.1177/08969205241246915>
- Witt, M. A. (2019). De-globalization: Theories, predictions, and opportunities for international business research. *Journal of International Business Studies*, 50(7), 1053–1077. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00219-7>
- World Economic Forum. (2025). *The global risks report 2025*. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>
- World Health Organization. (2021). *COVID-19 strategic preparedness and response review*. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-WHE-2021.02>
- World Trade Organization. (2023). *World trade report 2023*. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr23_e/wtr23_e.pdf
- World Trade Organization. (2024). *Global trade outlook and statistics: April 2024*. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_outlook24_e.htm
- World Trade Organization. (2025). *Global trade outlook and statistics: April 2025*. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_outlook25_e.htm